

УДК 343.112

С.В. Томин

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри кримінального
права, процесу та криміналістики
Прикарпатського юридичного
інституту національного
університету «Одеська юридична
академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ЗАСАД КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ВИПАДКУ ЙОГО ЗАКРИТТЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЄЮ ДІЯННЯ

Ухваленню будь-якого нового закону, який скасовує, змінює чи доповнює раніше існуючий закон, передує розвиток відповідних суспільних відносин, які, як відомо, випереджають нормотворчий процес і є його рушійною силою. Не є винятком з цього правила і декриміналізація діяння, яка також викликана зміною певних суспільних відносин, що у свою чергу зумовлюють: необхідність введення нових обставин, що виключають злочинність діяння, звуження поняття співучасті у злочині, обмеження відповідальності за попередню злочинну діяльність [1, с. 23].

Набуття чинності закону, що скасовує злочинність чи караність діяння (п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України), в даний час є nereабілітуючою підставою закриття кримінального провадження і переслідування.

Дослідженню проблем закриття кримінального провадження із вказаних підстав присвятили свої праці такі науковці, як Ю.П. Аленін, Б.Т. Безлепкіна, Л.М. Володіна, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, М.В. Жогін, Л.М. Лобойко, В.Г. Лукашевич, Д.Я. Мирський, М.М. Михеєнко, Г.М. Міньковський, І.Л. Петрухіна, В.М. Савицький, М.С. Строгович, Н.Ф. Фаткуллін, та ін.

Разом з тим поза їхньою увагою залишилися питання, пов'язані з процесуально-правовими наслідками закриття кримінального провадження у зв'язку з набуттям чинності закону, що скасовує злочинність чи караність діяння.

Враховуючи зазначене, метою даної статті є розкриття проблем реалізації засад кримінального провадження у випадку закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння.

Для досягнення вказаної мети основними завданнями, які підлягають вирішенню, є наступні: 1) розкрити поняття декриміналізації як нереабілітуючої підстави закриття кримінального провадження; 2) з'ясувати правові наслідки закриття кримінального провадження з цієї підстави; 3) дослідити питання реалізації у випадку закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння таких засад, як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, а також забезпечення права на захист; 4) визначити умови допустимості застосування досліджуваної підстави закриття кримінального провадження.

За змістом ст. 5 КК України, законом, який усуває злочинність діяння, вважається закон, що оголошує про декриміналізацію цього діяння [2], тобто про виключення його з КК України і, отже, про скасування кримінальної відповідальності і покарання за його вчинення.

У зв'язку з цим у літературі під декриміналізацією суспільно небезпечних діянь розуміють відображене у кримінальному законі усунення законодавцем злочинності або караності діянь, які раніше визнавалися суспільно небезпечними, і відмова у зв'язку з цим держави від кримінального переслідування осіб, підозрюваних, обвинувачених у скоєнні зазначених діянь [3, с. 60].

Із зазначеної підстави кримінальне провадження може бути закрите слідчим якщо закон про декриміналізацію введений в дію до повідомлення особі про підозру. У такому випадку слідчий приймає відповідну постанову.

На стадії судового розгляду закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією передбачає: 1) відмову прокурора від

підтримання державного обвинувачення і 2) винесення судом ухвали про закриття кримінального провадження.

На перший погляд такий порядок правового регулювання закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння є цілком обґрунтованим та не викликає жодних заперечень.

Разом з тим, як справедливо зазначає К.Б. Калиновський, нереабілітуючі підстави «передбачають доведеність вчинення обвинуваченим (підозрюваним) діяння, яке містить ознаки складу злочину [4, с. 83]. У цьому сенсі закриття провадження за нереабілітуючими підставами означає відмову держави від кримінального переслідування». Всього лише відмову і, як видно на практиці, не більше того. Тобто держава, приймає в такій ситуації «половинчасте» рішення, а саме, даючи можливість закрити кримінальне провадження, залишає за собою право вважати доведеність вчинення злочину даною особою, не надаючи їй права на реабілітацію.

Складається ситуація, коли вина обвинуваченого не встановлюється, а питання про його вину залишається невирішеним. І оскільки у справі не виносився обвинувальний вирок, то ця особа набуває статусу «довічно» винного.

Крім того, обвинувачений (підозруваний) ставиться рішенням про закриття кримінального провадження за нереабілітуючими підставами у відносно несприятливе становище, оскільки у нього не виникає права на відшкодування шкоди, заподіяної кримінальним переслідуванням.

Така ситуація цілком прийнятна для держави, адже, якщо людина вчинила діяння, яке пізніше декриміналізували, це означає, що вона винна у його скоєнні.

У зв'язку з цим виникає питання про: 1) продовження кримінально правової репресії, що вказує на те, що, мовляв, нехай людина буде задоволена вже тим, що держава втратила до неї інтерес кримінального переслідування і покарання у зв'язку з декриміналізацією діяння, у вчиненні якого вона підозрювалася, обвинувачувалася, і перестає втручатися в його приватне життя, відпускаючи геть; 2) порушення принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, а також права на захист.

На другому питанні зупинимося більш детально.

Допускаючи закриття кримінального провадження у зв'язку з прийняттям кримінального закону, що скасовує злочинність і караність діяння, закон не передбачає право особи заперечувати проти цього.

З позиції державних інтересів все виглядає логічно, адже з моменту введення у дію закону, який декриміналізує те чи інше діяння, застосовувати той закон, який існував до цього не мають права ні органи досудового розслідування, ні суд, оскільки новий закон поширюється відтепер не тільки на правовідносини, які виникли після його прийняття, але й на ті, що існували до цього.

З позиції захисту прав та інтересів підозрюваного (обвинуваченого) ситуація виглядає зовсім інакше. Безумовне та безапеляційне закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння не дозволяють такій особі довести незаконність і необґрунтованість підозри, обвинувачення, позбавляють права заперечувати проти закриття кримінального провадження з цієї підстави, не передбачають відновлення прав обвинуваченого, вина якого не доведена, перешкоджають реалізації ним права на реабілітацію.

Вказана позиція чітко викладена у Постанові Конституційного Суду Російської Федерації [5], а також неодноразово знаходила своє підтвердження у працях науковців-процесуалістів.

Конституція України проголошує людину її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

Разом з тим, називаючи в числі невідчужуваних прав людини право кожного на судовий захист його прав і свобод, Конституція України встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні

злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь..

Як випливає з Конституції України, усунення новим кримінальним законом злочинності і караності діяння означає як неприпустимість постановлення обвинувального вироку суду, що встановлює вини особи, якій воно інкримінувалося, так і відсутність необхідності підтвердження її невинуватості у вчиненні діяння і, відповідно, неприпустимість подальшого кримінального переслідування такої особи, доказування в передбаченому законом порядку її вини, а тим більше – підтвердження судом її винуватості у вчиненні діяння, що втратило злочинність і караність.

Норми кримінального закону служать матеріально-правовою передумовою для кримінально-процесуальної діяльності: підозра або обвинувачення у вчиненні злочину повинні ґрунтуватися лише на положеннях кримінального закону, що визначає злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки, що закріплює всі ознаки складу злочину, наявність яких в діянні, будучи єдиною підставою кримінальної відповідальності, підлягає встановленню тільки в належному, обов'язковому для суду, сторони обвинувачення та інших учасників кримінального судочинства процесуальному порядку.

Наданням зворотної сили положенням кримінального закону, який усуває злочинність діяння або пом'якшує покарання, в кримінально-правових відносинах забезпечуються принципи справедливості і рівності всіх перед законом і судом; відповідно, виходячи з тих же конституційних принципів, внаслідок усунення злочинності і караності діяння втрачається і сама передумова кримінального судочинства, призначенням якого в рівній мірі відповідають як кримінальне переслідування і справедливе покарання винних, так і відмова від кримінального переслідування невинних, звільнення їх від покарання, реабілітація кожного, хто необґрунтовано піддався кримінальному переслідуванню, які не можуть здійснюватися в суперечності з положеннями кримінального закону.

Рішенням про закриття кримінального провадження у зв'язку з відсутністю в діянні складу злочину в разі, коли злочинність і караність цього діяння були усунені новим кримінальним законом до вступу вироку в законну силу, забезпечується реалізація вимоги рівних підстав для поширення нового кримінального закону на осіб, які відповідно до статті 62 Конституції України щодо питання про кримінальну відповідальність вважаються невинними, незалежно від того, до чи після його прийняття було скоєно діяння. Таке рішення констатує відсутність злочинності та караності діяння за змістом нового кримінального закону і, відповідно, не тягне для особи будь-яких кримінально-правових наслідків, навпаки, воно спрямоване на захист прав цієї особи і саме по собі не може розглядатися як заподіяння їй шкоди, а тому – враховуючи, що питання про кримінальну відповідальність за діяння, яке втратило якість злочинності, виключається в принципі, – то й кримінальне переслідування відносно підозрюваного, обвинуваченого підлягає припиненню.

При цьому умовою закриття щодо особи кримінального провадження та припинення кримінального переслідування з посиланням на відсутність в інкримінованому їй діянні складу злочину є наявність встановленого та підтвердженого в кримінально-процесуальних процедурах, здійснених в належному процесуальному порядку, самого забороненого кримінальним законом діяння, у зв'язку з вчиненням якого було відкрите кримінальне провадження, що передбачає, щонайменше, встановлення обставин, які дозволяють дати цьому діянню правильну правову оцінку з урахуванням доказів, зібраних в залежності від стадії кримінального судочинства і достатніх для висунення підозри або початкового обвинувачення. Відсутність же самого діяння, яке містить ознаки злочину, тягне закриття кримінального провадження за відсутністю події злочину (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України) [7].

Виходячи з того, що, за загальним правилом, злочинність і караність діяння визначаються кримінальним законом, який діяв на час вчинення цього діяння, а часом вчинення злочину визнається час вчинення суспільно небезпечного діяння (бездіяльності) незалежно від часу настання наслідків, рішення про закриття кримінального провадження у

випадку, коли до вступу вироку в законну силу злочинність і караність відповідного діяння були усунені новим кримінальним законом, констатує, з одного боку, наявність самого діяння, що містить ознаки злочину, а з іншого – відсутність у ньому злочинності і караності за змістом нового кримінального закону. У такому випадку припинення кримінального переслідування не породжує у підозрюваного або обвинуваченого права на реабілітацію.

Разом з тим застосування нового кримінального закону, що скасовує злочинність і караність діяння, не визначає правомірність чи неправомірність кримінального переслідування як процесуальної діяльності, здійснюваної стороною обвинувачення з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, і, отже, не повинно тягнути для такої особи, якщо вона вважає пред'явлену підозру чи висунуте обвинувачення незаконними та необґрунтованими, обмежень конституційних прав на судовий захист і на відновлення порушених прав і законних інтересів, обсяг і ступінь гарантованості яких не можуть залежати від того, чи реалізувала держава свою правомочність щодо здійснення кримінального переслідування або відмовилася від цього, прийнявши новий кримінальний закон, що усуває або пом'якшує кримінальну відповідальність. Інше це призводило б до порушення не тільки Конституції України, що закріплює право на захист від обвинувачення (ст. 59), на забезпечення державою доступу до правосуддя та компенсації заподіяної шкоди (ст. 56), а й проголошеного принципу рівності всіх перед законом і судом (ст. 129).

В силу конституційних принципів правосуддя, які передбачають як гарантії прав учасників кримінального судочинства неухильне дотримання процедур кримінального переслідування і правильне застосування норм кримінального закону, здійснення процесуальної діяльності стороною обвинувачення з порушенням закону, а тому й невірне встановлення наявності або відсутності підстав для винесення відповідних процесуальних актів ведуть до порушення принципів рівності, справедливості та верховенства права, свідчать про незаконне і необґрунтоване кримінальне переслідування, результатом якого може виявитися висунення підозри, обвинувачення особи у вчиненні злочину,

який вона не вчиняла, або щодо не тієї особи, якою цей злочин фактично було скоєно.

При цьому факти і обставини, що мали місце в період провадження відповідної процесуальної дії або прийняття процесуального рішення, оцінюються за правилом ч. 1 ст. 5 КПК України, згідно якої процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення. Відповідно, особа, щодо якої кримінальну справу закрито у зв'язку з усуненням новим кримінальним законом злочинності і караності інкримінованого їй діяння, повинна мати можливість реалізувати у суді своє право на судовий захист, а суд, в свою чергу, – перевірити і оцінити законність і обґрунтованість прийнятих у даному провадженні процесуальних рішень, в яких зафіксована висунута щодо особи підозра у злочині на основі матеріалів, зібраних як на стадії досудового розслідування, так і стадії судового розгляду, і в разі встановлення фактів, які підтверджують незаконність і необґрунтованість кримінального переслідування особи, вирішити питання про реабілітацію, тобто відновлення честі, гідності, які поставлені під сумнів неправомірними підозрою, обвинуваченням, відновлення її порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди.

Суд, закриваючи кримінальне провадження у зв'язку з декриміналізацією, звільняє себе від обов'язку перевірити, чи законною є підозра у вчиненні злочину, та позбавляє її права довести, що вона не мала жодних підстав, порушуючи її право на захист.

Ухвала суду про закриття кримінального провадження у зв'язку з усуненням новим кримінальним законом злочинності і караності діяння обмежує суд рамками обвинувального акту. Тобто суд, закриваючи кримінальне провадження у зв'язку з декриміналізацією, завчасно, без дослідження будь-яких доказів у суді, визнає встановленими обставини, викладені в обвинувальному акті, та позбавляє обвинуваченого права спростувати доводи, викладені у ньому.

Таким чином, суд робить висновки про фактичні обставини справи, дає оцінку доказам і визнає правильність кваліфікації діяння без

проведення судового розгляду навіть у випадку заперечення обвинуваченим своєї причетності до злочину, правильності кваліфікації його дій за тією чи іншою статтею кримінального кодексу, звільняє себе від обов'язку перевірити правильність такої кваліфікації, передчасно визнає повним, всебічним та об'єктивним встановлення слідчим всіх обставин справи, визнає винним обвинуваченого без судового розгляду.

Виходячи з викладеного вважаємо, що закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією всупереч волі обвинуваченого позбавляють його можливості реалізації ним права на захист та реабілітацію.

Вважаємо, що у випадку заперечення обвинуваченим проти закриття кримінального провадження у зв'язку з прийняттям нового кримінального закону, який скасовує злочинність і караність інкримінованого йому діяння, суд зобов'язаний перевірити у судовому засіданні по суті викладені доводи обвинуваченого і оцінити законність і обґрунтованість висунутої підозри в інкримінованому йому діянні, і, відповідно, вирішити питання про наявність підстав для застосування процедури реабілітації, якими у всякому випадку повинні бути незаконність відкриття кримінального провадження, незаконність підозри, обвинувачення, незаконність обвинувального акту.

Література

1. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации: Научно-практический комментарий / Отв. ред. В.М. Лебедев. – М.: Юрайт-М, 2001. – 736 с.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Корнеев О.А. К вопросу о праве на реабилитацию после декриминализации / О.А. Корнеев // Вестник Южно-Уральского государственного университета. – 2008. - № 8. – С. 60-63.
4. Уголовный процесс: учебник / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский; под общ. ред. А. В. Смирнова. Вступит. статья В.Д.Зорькина. 5-е изд., перераб. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. – 768 с.
5. Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 19 ноября 2013 г. № 24-П «По делу о проверке конституционности положений части первой статьи

10 Уголовного кодекса Российской Федерации, части второй статьи 24, части второй статьи 27, части четвертой статьи 133 и статьи 212 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобами граждан С.А.Боровкова и Н.И.Морозова» [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_154588/.

6. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran2#n2>.

Анотація

Томин С.В. Реалізація окремих засад кримінального провадження у випадку його закриття у зв'язку з декриміналізацією діяння. – Стаття.

У статті досліджується поняття закриття кримінального провадження у зв'язку з декриміналізацією діяння. На основі наукових праць та положень чинного законодавства автор з'ясовує правові наслідки закриття кримінального провадження з цієї підстави; досліджує питання реалізації таких засад, як презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, а також забезпечення права на захист; визначає умови допустимості застосування декриміналізації як підстави закриття кримінального провадження.

Ключові слова: декриміналізація, nereабілітуючі підстави, підозрюваний, обвинувачений, право на захист, презумпція невинуватості, злочинність, караність діяння.

Аннотация

Томин С.В. Реализация отдельных принципов уголовного производства в случае его закрытия в связи с декриминализацией деяния. – Статья.

В статье исследуется понятие закрытия уголовного производства в связи с декриминализацией деяния. На основе научных трудов и положений действующего законодательства автор выясняет правовые последствия закрытия уголовного производства по данному основанию; исследует вопросы реализации таких принципов, как презумпция невиновности и обеспечение доказанности вини, а также обеспечение права на защиту; определяет условия допустимости применения декриминализации как основания прекращения уголовного производства.

Ключевые слова: декриминализация, nereабилитирующие основания, подозреваемый, обвиняемый, право на защиту, презумпция невиновности, преступность, наказуемость деяния.

Summary

Tomyn S.V. The implementation of certain principles of criminal proceedings in the event of closure due to the decriminalization act. – Article.

The article explores the concept of closing the criminal proceedings relating to the decriminalization of the act. On the basis of scientific works and the provisions of the current legislation author clarifies the legal consequences of the closure of criminal proceedings on this ground; explores the issues of implementation of principles such as the presumption of innocence and providing proof of guilt, as well as ensuring the rights of the defense; determine the conditions of admissibility of the application of decriminalization as grounds for termination of the criminal proceedings.

Key words: decriminalization, non-rehabilitating reason, the accused, the right to defense, the presumption of innocence, crime, punishable act.

